

УДК 94(477.64)"2013/2014":[327.5:323.173-048.66]
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/84-3-2>

Софія ТОЦЬКА,
orcid.org/0000-0002-8229-1360
аспірантка кафедри давньої і нової історії України та методики навчання історії
Запорізького національного університету
(Запоріжжя, Україна) fox1023456789@gmail.com

ПОРАЗКА ПРОРОСІЙСЬКОГО СЕПАРАТИЗМУ У М. БЕРДЯНСЬК (листопад 2013 – травень 2014 рр.)

У листопаді 2013 – травні 2014 рр. Україну сколихнуло явище сепаратизму. В умовах Революції Гідності, анексії РФ Криму, «гібридної» та активної фази російсько-української війни відбувалася активізація сепаратизму на території м. Бердянськ, що спричинило послаблення частини південноукраїнського регіону у тому числі й під час російсько-української війни. Маємо вивчати питання сепаратизму задля недопущення у подальшому розриву єдиної держави та нації в умовах активної фази російсько-української війни. Необхідність дослідження полягає в ретельному та негайному вивченні питання сепаратизму у м. Бердянськ, адже це явище провокує небезпеку не тільки всередині України, але за її межами, створюючи дисбаланс сил на європейському континенті.

У роботі проаналізовано історіографію та джерельну базу дослідження; події Антимайдану у м. Бердянськ (листопад 2013 – лютий 2014 рр.); прояви та особливості поразки проросійського сепаратизму на території м. Бердянськ (березень-травень 2014 р.); охарактеризовано етапи, встановлено їх хронологічну послідовність та надано ґрунтовну характеристику.

Серед етапів, що характеризують намагання провести «русскую весну» та впровадити проект «Новоросію», поширення та поразки проросійського сепаратизму у м. Бердянськ протягом листопада 2013 – травня 2014 рр. можемо виділити наступні: 1 етап (листопад 2013 – лютий 2014 рр.) – характеризується активізацією сил антимайданівців, які протистояли силам Євромайдану. Виступи Антимайдану починають набувати поширення. Здебільшого в цей час відбуваються ініційовані компартією мітинги з гаслами проти європейського курсу України; 2 етап (березень – травень 2014 рр.) – впровадження аналогу «русской весни» та її крах на території Запорізької області. На кінець квітня-травня 2014 р. проєвропейські мітинги стали потужніші, проросійські сили були у програві. Таким чином, відбулося завершення сепаратистичної «русской весни», недопущення федералізації м. Бердянська та Російської Федерації.

Ключові слова: сепаратизм, Антимайдан, тітушки, проросійські сили, проєвропейські сили, м. Бердянськ.

Sofia TOTSKA,
orcid.org/0000-0002-8229-1360
PhD student at the Department of Ancient and Modern History of Ukraine
and Methods of Teaching History
Zaporizhzhia National University
(Zaporizhzhia, Ukraine) fox1023456789@gmail.com

DEFEAT OF PRO-RUSSIAN SEPARATISM IN BERDYANSK (NOVEMBER 2013 – MAY 2014)

In November 2013 – May 2014, Ukraine was shaken by the phenomenon of separatism. In the context of the Revolution of Dignity, Russia's annexation of Crimea, the 'hybrid' and active phase of the Russian-Ukrainian war, separatism intensified in the city of Berdiansk, which led to the weakening of a part of the southern Ukrainian region, including during the Russian-Ukrainian war. We need to study the issue of separatism in order to prevent the further rupture of a single state and nation in the active phase of the Russian-Ukrainian war. The need for research is to thoroughly and immediately study the issue of separatism in Berdiansk, as this phenomenon provokes danger not only within Ukraine but also abroad, creating an imbalance of power on the European continent.

The paper analyses the historiography and source base of the study; the events of Anti-Maidan in Berdiansk (November 2013 – February 2014); manifestations and peculiarities of the defeat of pro-Russian separatism in Berdiansk (March-May 2014); describes the stages, establishes their chronological sequence and provides a thorough description.

Among the stages that characterise the attempts to hold the 'Russian Spring' and implement the 'Novorossiya' project, the spread and defeat of pro-Russian separatism in Berdiansk in November 2013 – May 2014, we can distinguish the following: Stage 1 (November 2013 – February 2014) – characterised by the intensification of anti-Maidan forces that opposed the Euromaidan forces. Anti-Maidan protests began to spread. Mostly, at this time, there were rallies initiated by the Communist Party with slogans against Ukraine's European course; Stage 2 (March – May 2014) – the introduction of

an analogue of the 'Russian Spring' and its collapse in Zaporizhzhya region. By the end of April-May 2014, pro-European rallies had become more powerful, and pro-Russian forces were on the losing end. Thus, the separatist 'Russian Spring' ended, and the federalisation of Berdiansk and the Russian Federation was prevented.

Key words: separatism, Anti-Maidan, titushky, pro-Russian forces, pro-European forces, Berdiansk.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

На сучасному етапі розвитку історичної науки посилюється інтерес до дослідження питання сепаратизму. Згідно даних «Української енциклопедії ім. М. Бажана» сепаратизм розглядається як суспільний і політичний рух, що має на меті досягнення автономії, повного відокремлення певної території. Політологічний енциклопедичний словник (ред. М. Требін) визначає сепаратизм як рух, спрямований на зміну існуючих державних кордонів шляхом відокремлення певної частини території. Політична енциклопедія авторства Ю. Левенець, Ю. Шаповала під поняттям сепаратизму розуміють політичний чи ідеологічний курс, спрямований на утворення окремого політичного утворення шляхом відокремлення певної частини території від існуючої держави. Зауважимо, дещо схожим є поняття російського іредентизму, адже, це явище передбачає територіальні претензії колишніх Російської імперії та Радянського Союзу щодо «втрачених» ними земель, у тому числі особливо цінної південно-східної території України про яку йтиметься мова (Глумачний словник, 2022). Проблема сепаратизму для України є актуальною не тільки через дестабілізацію політичного, економічно становища; порушення територіальної цілісності; створення псевдо республік; анексії Криму та «гібридної» війни, активної фази російсько-української війни, але й через неоднозначну інтерпретацію політичних подій України російською історіографією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Досягнення Україною незалежності для російських вчених є сепаратизмом у чистому вигляді. Дослідники С. Бабурін (Бабурин, 1995: 245); С. Бабурін, М. Мунтян, А. Урсул (Бабурін, Мунтян, Урсул, 2011: 450) та інші наголошували на тому, що Україна є складовою частиною Росії, українці є росіянами, заперечували українську державність. російська пропаганда спрямована на деморалізацію українського суспільства; поширення ідей, які ставлять під сумнів українську ідентичність; називаючи спротив українців «сепаратизмом». Проте, бачимо масштабне протистояння з боку українських науковців, що відстоюють прагнення української нації до самовизначення та захисту власної національної ідентичності. Таким чином, можемо вділити роботи М. Басараба (Басараб, 2011: 296-307), О. Цебенка (Цебенко,

2011:90-94), Ф. та Г. Турченків (Турченко, Турченко, 2014: 137), С. Тоцької (Тоцька, 2024: 65-70) та інших.

Мета статті полягає у характеристиці проявів та поразки проросійського сепаратизму на території м. Бердянськ (листопад 2013 – травень 2014 рр.).

Виклад основного матеріалу. Події Антимайдану на території м. Бердянська були представлені масштабно. Проте, варто зауважити, що насамкінець Революції Гідності зазнали краху. Протягом грудня 2013 – лютого 2014 рр. відбувалися часті мітинги Антимайдану. З них найбільш масштабні, 4 грудня 2013 р. біля офісу Партії регіонів у м. Бердянськ збиралися молоді люди у спортивних формах та сідали до автобусів. На той час керівником Партії регіонів був О. Пономарьов, який, ймовірно, очолював поїздки такого зразка до Києва.

Протягом грудня 2013 – травня 2014 рр. місцева телекомпанія «Південь» популяризувала події Антимайдану та висвітлювала всі основні моменти. 10 грудня 2013 р. представники бердянської Партії регіонів поїхали до Києва на Майдан Незалежності та представляли інтереси бердянського Антимайдану. Останні поблизу Кабінету Міністрів танцювали під російськомовні пісні (Інтерв'ю з учасником Революції Гідності А. Омельченко, 2021).

23 грудня 2013 р. відбулася 43 сесія міської ради, на якій влада намагалася примирити дві сторони Євромайдану та Антимайдану. Антимайданівці в цей час біля міськвиконкому проводили мітинг на підтримку Митного союзу, але сесія міської ради попрохала призупинити мітинг в підтримку колишнього президента В. Януковича. Зайнялися відкриттям ялинки, яку Антимайданівці прикрашали георгіївськими стрічками (Інтерв'ю з учасником Революції Гідності В. Ільїним, 2021).

9 січня 2014 р. відбулися збори Антимайдану біля мерії. Мітингуючі говорили, що проєвропейські сили та прихильники Євромайдану «на коліна поставили синів та дочок України, а Росія їм дає схованку, щоб далі їх не гнобили. Де брати захист, де? Тільки у Росії... У Бердянську більшість росіяни, що ви від нас хочете!» (Інтерв'ю з учасником Революції Гідності А. Омельченко, 2021).

Отже, Антимайдан був надто поширеним явищем. Специфіка міста полягала в тому, що дуже багато людей тримали відпочиваючих, які приїжджали з Луганська, Донецька та Росії. Як наслідок, підтримували союз з Росією, адже росіяни

сприяли економічному благополуччю багатьох містян. Старше покоління м. Бердянськ сподівалося на повернення Радянського Союзу, інші прагнули отримати гарний підзаробіток. Керівництво міста та партії лівого спрямування також сприяли розвитку Антимайдану.

Протягом березня-квітня 2014 року в м. Бердянську представники лівих сил та громадських організацій спільно із сепаратистськими громадськими об'єднаннями тітушок «Щит» і «Оплот» проявляли деструктивну та сепаратистську активність, здійснювали психологічний тиск на свідомість українців Бердянська, проводили провокаційні акції, моральні і фізичні образи громадян, підбурювали бердянців під час сепаратистських мітингів на дискредитацію української національної ідеї, української влади і державності, української мови і культури; розпалювали міжнаціональну і релігійну ворожнечу. Таким чином, 5 березня 2014 р. у м. Бердянськ на площі І Бердянської Ради відбувся мітинг. Прагнули захоплення будинку міської ради, щоб зірвати Державний Прапор України з будівлі та вивісити мітингуєчими прапор РФ. Вигукували гасла: «Фашизм не пройде», «Беркуту слава!», «Россия!», «Референдум» (Інтерв'ю з учасником Революції Гідності А. Омельченко, 2021).

9 березня 2014 р. на площі І Бердянської ради відбувся несанкціонований мітинг та збір підписів щодо пропозицій до державної влади України про необхідність проведення референдуму щодо федералізації. 16 березня 2014 р. у м. Бердянськ на Приморській площі відбувся мітинг проросійських сил, які вигукували гасла: «Фашизм не пройде», «Россия!», «Референдум», «Русскому языку статус государственного!» В інформаційному наметі від КПУ відбувався збір підписів в підтримку необхідності проведення референдуму щодо федералізації України (Інтерв'ю з учасником Антимайдану Валерієм, 2021).

23 березня 2014 р. на Приморській площі та на сходах міського Палацу культури відбулось два проросійських мітинги громадян під головуванням І. Маманазарова. У проросійських мітингах з сепаратистськими закликами (з порушенням ст. ККУ № 109-110) лунали виступи: «просить В. Януковича и В. Путина ввести войска Российской Федерации в Бердянск», «отсоединить Юго-Восток Украины по образцу Крыма и присоединить к России», «вернуть власть президенту Януковичу». По закінченню проросійського мітингу І. Маманазаров зачитав резолюцію з сепаратистськими закликами: «президенту Росії В. Путіну ввести войска Російської Федерації в Бердянськ».

Після чого І. Маманазаров закликав підписати відповідну резолюцію і передати її російському керівництву (Інтерв'ю з учасником Антимайдану Олександром, 2021).

30 березня 2014 р. в місті Бердянську з 12.00 до 13.00 на Приморській площі відбувся проросійський мітинг громадян під головуванням І. Маманазарова. Під час мітингу комуністами розповсюджувались в інформаційному наметі листівки зі зверненням П. Симоненка про необхідність проведення референдуму в країні. 6 квітня 2014 р. комуністи і регіонали Бердянська провели мирну ходу з прапорами РФ від Приморської площі до міського Палацу культури. 7 квітня 2014 р. збори з розповсюдженням листівок, збиранням підписів і закликами до референдуму щодо федералізації України та прохання допомоги для Бердянська від так званої «Донецької республіки» (Інтерв'ю з учасником Антимайдану Валерієм, 2021).

КП була у м. Бердянську надзвичайно потужна. Після Революції Гідності у м. Бердянську колишні комуністи перейшли до Опозиційної платформи за життя. Олігарх О. Пономарьов захопив партію Солідарність. Тому, у м. Бердянськ навіть проєвропейська партія стала проросійською. У м. Бердянську була одіозна особистість приватний підприємець І. Маманазаров, який планував стати мером. На всіх Антимайданах він виступав та розповідав про Росію та пріоритетність вступу України до Митного Союзу. І. Маманазаров навіть викладав відео у соціальних мережах про те, що він стріляє в укрів. Комуністи чергували біля пам'ятника Леніну на Приморській площі. А це були люди похилого віку, тому деякі навіть під час свого чатування отримували інсульти та інфаркти. У березні 2014 р. Азовці перекинули пам'ятник Леніна та кудись повезли. Старше покоління, прихильники комуністів, навіть помирили з горя, що немає більше Леніна у м. Бердянськ (Інтерв'ю з учасником Революції Гідності А. Омельченко, 2021).

У березні – травні 2014 р. бердянські посадовці часто вдавалися до зборів населення та повідомляли, що до м. Бердянська іде два автобуси бандерівців. «Бандерівці» жодного разу не доїхали, але натомість протягом грудня 2013 – квітня 2014 рр. дуже багато було незрозумілих людей. Таких як тітушки. Здебільшого це невідомі люди в спортивних костюмах темного кольору. Вони завжди були разом з комуністами. До початку квітня 2014 р. Автомайдан нарощував свої сили. Таким чином, 5 квітня 2014 р. кількість машин була близько 90. На кінець квітня-травня 2014 р. проєвропейські мітинги стали потужніші. Проросійські сили були у програві, збори малочисельні

(Інтерв'ю з учасником Революції Гідності В. Константиною, 2023).

Висновки. Отже, станом на 2013–2014 рр. Антимайдан та сепаратизм у м. Бердянськ були поширеними явищами, проте в травні 2014 р. зазнали тотальної поразки. Місцева влада підтримувала дії спочатку антимайданівців, які у більшості випадків стали сепаратистами. З початку 2013 р. спостерігалися явища початкового сепаратизму, коли висували ідеї та гасла «русского мира», «Росії – єдиної батьківщини всіх слов'янських народів». Поширювалися заклики до Росії «стати гарантом стабільності в Україні» та «очистити місто від бандерівців». Незважаючи на спроби прозахідних сил просувати свої ідеї, проросійські сили, такі як «Опозиційна платформа – За життя», «Блок Вілчула – Українська перспектива», мали сильні позиції та продовжували до травня 2014 р. чинити тиск на проєвропейські партії. Це ускладнювало політичну ситуацію. Проте, завдяки ефективній діяльності Самооборони, Правого сектору та інших патріотичних організацій, у травні 2014 р., вдалося не лише зупинити поширення сепаратизму, але й зміцнити єдність регіону з Україною. Загалом, варто зауважити, що до кінця 2014 р. сепаратизм, як масштабне явище у м. Бердянськ зник завдяки активній боротьбі проукраїнськи налаштованого населення.

Таким чином, можемо виділити 2 етапи намагання провести «русскую весну» та впровадити проект «Новоросію», поширення та поразки проросійського сепаратизму у м. Запоріжжя протягом

листопада 2013 – травня 2014 рр.: 1 етап (листопад 2013 – лютий 2014 рр.) – характеризується активізацією сил антимайданівців, які протистояли силам Євромайдану. Виступи Антимайдану починають набувати поширення. Здебільшого в цей час відбуваються ініційовані компартією мітинги з гаслами проти європейського курсу України. 10 грудня 2013 р. представники бердянської Партії регіонів поїхали до Києва на Майдан Незалежності та представляли інтереси бердянського Антимайдану. 9 січня 2014 р. відбулися збори Антимайдану біля мерії. Мітингуючі говорили, що проєвропейські сили та прихильники Євромайдану «на коліна поставили синів та дочок України, а Росія їм дає схованку, щоб далі їх не гнобили. Де брати захист, де? Тільки у Росії...»;

2 етап (березень – травень 2014 рр.) – впровадження аналогу «русской весни» та її крах на території Запорізької області. 16 березня 2014 р. у м. Бердянськ на Приморській площі відбувся мітинг проросійських сил, які вигукували гасла: «Фашизм не пройде», «Россия!», «Референдум», «Русскому языку статус государственного!» У березні 2014 р. Азовці забрали пам'ятник Леніна та кудись повезли. Старше покоління, прихильники комуністів, навіть помирили з горя, що немає більше Леніна у м. Бердянськ. На кінець квітня-травня 2014 р. проєвропейські мітинги стали потужніші, проросійські сили були у прогрі. Таким чином, відбулося завершення сепаратистичної «русской весни», недопущення федералізації м. Бердяńska та Російської Федерації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабури́н С. Российский Путь: Становление российской геополитики кануна XXI века. Москва : «АНКО», 1995. 335 с.
2. Бабури́н С., Мунтян М., Урсул А. Глобализация в перспективе устойчивого развития. Москва : Магистр, ИНФРА-М, 2011. 496 с.
3. Басараб М. Етнічний сепаратизм: іманентна конфліктність чи відповідь на загрози цінностям. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. 2011. № 4. С. 296–307.
4. Бердянська ПР разваливается изнутри из-за оппозиции. Бердянськ 24. 2014, 24 лютого. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.brd24.com/news/a-6443.html> (дата звернення: 05.10.2021).
5. В Бердянске на одной площади прошло два разных митинга. Бердянськ 24. 2014, 23 лютого. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.brd24.com/news/a-6431.html> (дата звернення: 05.10.2021).
6. Інтерв'ю С. Тоцької з учасником Антимайдану у м. Бердянськ Валерієм, м. Бердянськ. 24.10.2021 р.
7. Інтерв'ю С. Тоцької з учасником Антимайдану у м. Бердянськ Олександром, м. Бердянськ. 24.10.2021 р.
8. Інтерв'ю С. Тоцької з учасником Антимайдану у м. Бердянськ Сергієм, м. Бердянськ. 24.10.2021 р.
9. Інтерв'ю С. Тоцької з учасником Революції Гідності у м. Бердянськ А. Омельченко, 1970 р.н., м. Бердянськ. 29.10.2021 р.
10. Інтерв'ю С. Тоцької з учасником Революції Гідності у м. Бердянськ В. Ільїним, 1973 р.н., м. Бердянськ. 25.10.2021 р.
11. Інтерв'ю С. Тоцької з учасником Революції Гідності у м. Бердянськ В. Константиною, 1986 р.н., м. Бердянськ. 27.10.2021 р.
12. Глумачний словник української мови. Сепаратизм. [Електронний ресурс]. URL: <https://slovnnyk.ua/index.php?swrd=%D1%81%D0%B5%D0%BF%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%BC> (дата звернення: 20.01.2025).
13. Тоцька С. Революція Гідності у м. Мелітополі (листопад 2013 – лютий 2014 рр.). *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського* : науковий журнал. 2024. С. 65–70.

14. Турченко Г., Тоцька С. Революція Гідності в Запоріжжі: хроніка подій (листопад 2013 – лютий 2014 рр.) *Zaporizhzhia Historical Review*. 2021, № 57. С. 139–147.
15. Турченко Г., Тоцька С. Революція Гідності у м. Бердянськ (листопад 2013 – лютий 2014 рр.). *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського* : науковий журнал. 2024. С. 65–70.
16. Турченко Г., Турченко Ф. Проект «Новоросія»: 1764-2014. Ювілей на крові. Запоріжжя : ЗНУ, 2014. 158 с.
17. Цебенко О. Ідеологічні засади сепаратизму. *Актуальні проблеми міжнародних відносин* : зб. наук. праць. Київ. 2011. Вип. 99. Ч. 2. С. 90–94.

REFERENCES

1. Baburn S. (1995) Rossiyskiy Put: Stanovlenie rossiyskoy geopolitiki kanuna XXI veka. [The Russian Way: The Emergence of Russian Geopolitics on the Eve of the 21st Century]. Moskva : «ANKO», 1995. 335 s. [in Russian].
2. Baburn S., Muntian M., Ursul A. (2011) Globalizatsiya v perspektive ustoychivogo razvitiya. [Globalisation in a sustainable development perspective]. Moskva : Magistr, YNFRA-M, 2011. 496 s. [in Russian].
3. Basarab M. (2011) Etnichniy separatyzm: imanentna konfliktnist chy vidpovid na zahrozy tsinnostiam. [Ethnic separatism: immanent conflict or response to threats to values]. Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa. 2011. № 4. S. 296–307. [in Ukrainian].
4. Berdianskaia PR razvalyaetsia yznutry yz-za oppozitsyy. [Berdiansk PR is falling apart from within because of the opposition]. Berdiansk 24. 2014, 24 liutoho. [Elektronnyi resurs]. URL: <https://www.brd24.com/news/a-6443.html> (data zvernennia: 05.10.2021) [in Russian].
5. V Berdianske na odnoi ploshchady proshlo dva raznykh mytnynha. [In Berdyansk, two different rallies took place on the same square]. Berdiansk 24. 2014, 23 liutoho. [Elektronnyi resurs]. URL: <https://www.brd24.com/news/a-6431.html> (data zvernennia: 05.10.2021) [in Russian].
6. Interviu S. Totskoi (2021) z uchasnykom Antymaidanu u m. Berdiansk Valeriiem. [S. Totska's interview with Valerii, a participant of the Anti-Maidan in Berdiansk] m. Berdiansk. 24.10.2021 r. [in Ukrainian].
7. Interviu S. Totskoi (2021) z uchasnykom Antymaidanu u m. Berdiansk Oleksandrom. [S. Totska's interview with Oleksandr, a participant of the Anti-Maidan in Berdiansk] m. Berdiansk. 24.10.2021 r. [in Ukrainian].
8. Interviu S. Totskoi (2021) z uchasnykom Antymaidanu u m. Berdiansk Serhiiem. [S. Totska's interview with Serhii, a participant of the Anti-Maidan in Berdiansk] m. Berdiansk. 24.10.2021 r. [in Ukrainian].
9. Interviu S. Totskoi (2021) z uchasnykom Revoliutsii Hidnosti u m. Berdiansk A. Omelchenko. [S. Totska's interview with A. Omelchenko, a participant of the Revolution of Dignity in Berdiansk]. 1970 r.n., m. Berdiansk. 29.10.2021 r. [in Ukrainian].
10. Interviu S. Totskoi (2021) z uchasnykom Revoliutsii Hidnosti u m. Berdiansk V. Ilinym. [S. Totska's interview with V. Ilyin, a participant of the Revolution of Dignity in Berdiansk]. 1973 r.n., m. Berdiansk. 25.10.2021 r. [in Ukrainian].
11. Interviu S. Totskoi (2021) z uchasnykom Revoliutsii Hidnosti u m. Berdiansk V. Konstantinovoii. [Interview by S. Totska with V. Konstantinova, a participant of the Revolution of Dignity in Berdiansk]. 1986 r.n., m. Berdiansk. 27.10.2021 r. [in Ukrainian].
12. Tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy. Separatyzm. [Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language. Separatism]. [Elektronnyi resurs]. URL: <https://slovyk.ua/index.php?swrd=%D1%81%D0%B5%D0%BF%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%BC> (data zvernennia: 20.01.2025). [in Ukrainian].
13. Totska S. (2024) Revoliutsiia Hidnosti u m. Melitopol (lystopad 2013 – liutyi 2014 rr.) [Revolution of Dignity in Melitopol (November 2013 – February 2014)]. Naukovyi zhurnal «Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. 2024. S. 65–70. [in Ukrainian].
14. Turchenko H., Totska S. (2021) Revoliutsiia Hidnosti v Zaporizhzhii: khronika podii (lystopad 2013 – liutyi 2014 rr.) [Revolution of Dignity in Zaporizhzhia: a chronicle of events (November 2013 – February 2014)]. Zaporizhzhia Historical Review. 2021, № 57. S. 139–147. [in Ukrainian].
15. Turchenko H., Totska S. (2024) Revoliutsiia Hidnosti u m. Berdiansk (lystopad 2013 – liutyi 2014 rr.) [Revolution of Dignity in Berdiansk (November 2013 – February 2014)]. Naukovyi zhurnal «Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. 2024. S. 6–70. [in Ukrainian].
16. Turchenko H., Turchenko F. (2014) Proekt «Novorosiia»: 1764–2014. Yuvilei na krovii. [Novorossiya Project: 1764-2014. Anniversary on blood]. Zaporizhzhia : ZNU, 2014. 158 s. [in Ukrainian].
17. Tsebenko O. (2011) Ideolohichni zasady separatyzmu. [Ideological foundations of separatism]. Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn : zb. nauk. prats. Kyiv. 2011. Vyp. 99. Ch. 2. S. 90–94. [in Ukrainian].